

Yu. Svatko

VIRTUALITY. TIME. LANGUAGE

In the article, on the backdrop of the dialectic of categories “necessity ↔ fortuity” and “probability ↔ possibility”, an ontological foundation for the virtual character of the contemporary Human World is given, with its characteristic “loss of the present” and a primary orientation towards future (and so also towards youth and novelty), as well as with its respective language forms on the level of different kinds of literature.

Keywords: virtuality, time, language, necessity, fortuity, probability, possibility, Human World.

УДК 113:115]:111.32:911.375

Карповець М. В.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ЧАСУ В СВІТІ МІСТА

У статті проаналізовано модуси часу в місті як світі людського буття. Зроблено висновок, що об’єктивні та суб’єктивні переживання часу діалектично формують світ міського буття і водночас людину міста.

Ключові слова: час, місто, час у місті, модуси часу, ритм міста, буденність, переживання часу, тілесність.

З появою міста людське буття набуває зовсім нового наповнення й оформлення, втілюючись у різних стратегіях культури. Місто вибудовується як повноцінний світ людського буття і феномен культури, як тонкий і складний механізм, що задовольняє, впорядковує й організовує «тілесні потреби» і великою мірою визначає архітектоніку розуму та волі [9, с. 128–129]. Поняття «світ» має тут не тільки теоретичний, а й емпіричний характер: «світ» не лише мислиться, а ще й переживається, тому постає певним духовно-практичним утворенням, завдяки якому людина входить до культури міста і водночас впливає на неї.

Буття світу міста від початку пов’язане із буттям людини у просторі та часі, а аналіз часу міста – із розумінням людини в урбаністичному середовищі. На відміну від проблеми простору, проблеми часу в місті не приділено достатньої уваги: в урбаністичних студіях (Льюїс Мамфорд, Джейн Джекобс, Луїс Вірт, Роберт Парк, Патрік Геддес) склалася парадигма розуміння буття міста як такого, що розгортається у просторі, однак ігнорується той фактор, що динаміка людського

буття саме й виражається завдяки смисловим модусам часу, як-от ритм, темп і їх лінійна/циклічна послідовність, а також минуле, теперішнє і майбутнє.

Мета статті полягає у спробі теоретичного осмислення переживання часу як не менш важливого виміру людського буття у світі міста. У контексті поставленої мети спробуємо: 1) окреслити образ часової організації міста в історико-культурному аспекті; 2) розглянути поняття «образ часу» та «час культури» в контексті ритму і темпу міста; 3) проаналізувати відчуття людиною часу в культурі міста, зокрема в таких смислових модусах, як послідовність, замкненість і переживання часу.

Прообразом часової організації міського життя було формування ранніх уявлень про час у палеоліті. Перехід від первісного племені до першої форми людської спільності (преміста) потребував заміни біологічних зв’язків культурними, а отже, творення й підтримування єдиного ритму організованого часу в конкретних ритуалах і породжених ними навичках [7, с. 7]. На цій основі формується образ циклічного часу – «ча-

су, який рухається по колу» [10, с. 4], не знаючи минулого, теперішнього і майбутнього й підпорядковуючи тій самій циклічності організацію простору.

Еволюція організації простору в премісті відбувається під впливом нових уявлень про модус часу в осілих культурах. Тривале перебування людей в одному місці змінює уявлення про час, коли важливим стає тут-і-тепер розміщення роду в центрі території, позаяк «людина доісторичних часів прагне жити якомога ближче до Центру Світобудови» [3, с. 32]. Організація міського часу ускладнюється порівняно з попереднім способом буття.

З інтенсивним розвитком міст пришвидшується час людського буття і взагалі по-новому організовується життя людини. Як зазначає Рейнгарт Козеллек, уже «на порозі нашої доби загальноновизнаним явищем стало усвідомлення наростаючої швидкоплинності життя ще навіть до винаходу парової турбіни, механічних ткацьких верстатів і телеграфа... Йдеться про певний період накопичення такого усвідомлення, яке з подоланням порога до нової якості переросло у новий вимір сприйняття часу» [5, с. 181]. Це свідчить про важливий онтологічний зсув у свідомості людей, змушених змінити свій час у місті, яке хоч і пропонує безліч перспектив, але водночас кидає виклик людським фізичним і духовним можливостям – цей аспект проблеми особливо яскраво відображено у програмних творах літературного модернізму (Джеймс Джойс, Марсель Пруст, Томас Манн, Роберт Музіль, Андрій Бєлий та ін.) й естетичних пошуках авангарду. Прикметою міста, за влучним висловом Арона Гуревича, постає невблаганна швидкість життя: годинник із секундною стрілкою, що невпинно біжить по колу, виявляється символом індустріального, а надто – постіндустріального світу [2, с. 103].

Продукуючи й актуалізуючи стратегії людського буття, місто постулює себе як цілісний світ характерних ритуалів, традицій, топосів, сакрального і профанного, цінностей і смислів. Однак цей світ існує у взаємодії з суб'єктом, який є творцем і «міського ландшафту», і самого себе.

Специфіка часу полягає в тому, що він, на відміну від матеріальних предметів у просторі, «не може бути сприйнятий за допомогою органів чуття, а тому його образ переплетений з певними метафорами й зумовлений ними» [15, с. 231]. Коли йдеться про час міста, окрім фізичного часу розуміється ще й час культури. Тому доцільно говорити не про час у місті як такий, а про *образ часу* в місті. Важливо розуміти, що образ – це функціональна реальність, результат взаємодії суб'єкта й об'єкта сприйняття, пере-

творення первинного буття на буття вторинне, віддзеркалене і розміщене в чуттєво досяжну форму, а тому в ньому зажди наявні локальні та загальні сенси. Образи виражають глибинні особливості світосприйняття, *опосередковано* передають людські відчуття й переживання, тому ми постійно маємо справу з образами як продуктами культури і водночас тим, чим до нас «промовляє» культура. Опосередкованість і є основною характеристикою сприйняття часу людиною в місті, натомість простір сприймається безпосередньо [1, с. 81].

Усе суще має часову характеристику, що робить неможливою дефініцію часу в його класичному розумінні. Час не може бути залученим до якогось «роду», а тому всі його визначення тавтологічні, асоціативні й апелюють до простору [11, с. 244]. Це й не випадково: зв'язок із простором має найбільш суттєве значення для розуміння часу. Мірою раціоналізації уявлень про час на нього накладаються такі всезагальні особливості, як *одномірність*, *асиметричність* і *незворотність (плинність)*. Саме зв'язок часу з простором був вихідним пунктом подальших раціоналізацій часових характеристик усього сущого. Однак також існують відмінності між часом і простором та їх впливом на людину: як влучно помітив Борис Успенський, «...простір *пасивний* щодо людини, натомість людина активна щодо простору; час, навпаки, *активний* щодо людини, натомість людина пасивна щодо часу» [12, с. 42]. Остання думка особливо важлива для розуміння часу в місті.

Динаміка часу сучасного мегаполіса настільки відрізняється від первісних поселень, що жителі села тяжко звикає до темпу міста. Більше того, характер адаптації людини до часу міського життя передбачає екзистенціальне перебудовування нею свого внутрішнього світу згідно з заданими зовнішніми умовами, які не відповідають звичним для неї ритуалам. Відбувається «зіткнення» внутрішнього відчуття часу суб'єктом і зовнішнього культурного часу міста, зміщення масштабів і меж буття, результат якого полягає в особливому смислотворчому завданні людини – залученні до колективного формування світу міста у його часовій і просторовій взаємодії.

Культурна реальність міста має не тільки просторову (географічно і символічно представлену міськими мурами), а й часову замкненість, основою якої є повторюваність подій, що оформлюються в буденну культуру. Анрі Лефевр вважав буденність основним кутом зору розуміння міста. Полемізуючи з тією традицією осмислення буденності, що склалась у європейській філософії другої половини XIX – початку XX ст. (Сьорен К'єркегор, Фрідріх Ніцше, Георг Зіммель, Макс Шелер, згодом Мартін Гайдеггер і

Жан-Поль Сартр), він заперечує тезу про несправжній характер повсякденності. Час буденності міста – водночас кумулятивний і некумулятивний, неперервний і перервний. Кумулятивність у ньому пов'язана з «наявністю мови, яка історизує досвід і залучає людей у процеси праці та споживання, що обертається реіфікацією і відчуженням» [17, с. 324]. Однак творчі прояви тілесності («життя без теорій», як висловлюється Анрі Лефевр) здатні змінити цю сумну ситуацію. Занурені в повсякденність тіла не тільки опосередковують взаємодію практик і репрезентацій, а й можуть здолати відчуження людини в місті, створюючи «невидимі просторові перспективи» [6, с. 66] для людської самореалізації.

У своєму первинному задумі будування міських мурів зумовлювалося бажанням зберегти специфічний ритм міста, забезпечити «перемогу внутрішнього безпечного і контрольованого простору над невідомим і небезпечним зовнішнім оточенням» [9, с. 132]. Завдяки дослідженню ритмів міста до вивчення міської повсякденності було введено поняття «темпоральність», яким, як правило, нехтували, маючи справу тільки з просторовою складовою. Кажучи словами Мішеля де Серто, у ритмі повсякденних просторів проявляється культурна логіка, яку міська людина спроможна змінювати і корелювати. Отже, ритм міської буденності є «всесвітом, що повсякчас вибухає» [14, с. 91].

Як ми уже зауважували, крім об'єктивного часу, існує суб'єктивний або психологічний час, пов'язаний зі сприйняттям і *переживанням часу* індивідом: час то «біжить», то «завмирає», залежно від тих чи тих конкретних ситуацій. Очевидно, переживання часу – одне із визначальних у розумінні світу міста і місця в ньому людини. Приміром, у робочий час, що займає основну частину життя людини, час «тече» повільно, а на дозвіллі все відбувається навпаки. Це суто суб'єктивне сприйняття часу, і воно не відповідає фізичному часу. Ознаками суб'єктивного часу є послідовність, тривалість, швидкість перебігу різних життєвих подій, їх належність до теперішнього, минулого і майбутнього, історичний зв'язок власного життя з попередніми поколіннями. На противагу Анрі Бергсону, який запровадив поняття «тривання» (*durée*), тісно пов'язане з психологічним сприйняттям неподільності й цілісності часу, феноменолог Едмунд Гуссерль розрізняв об'єктивний та іманентний час, доводячи, що «свідомість часу має подвійну структуру інтенціональності» і тим самим гарантує свою ідентичність [16, с. 80].

Буття міста має свій ритм, однаково пов'язаний із часом і простором. Анрі Лефевр виокремив термін «ритмоаналіз», суть якого і полягає у з'ясуванні різних дискурсивних практик міста,

що вказують на особливу динаміку останнього. До таких практик належить, приміром, прогулянка, яка також детермінована рухом, але не об'єктивними, а суб'єктивними чинниками: людина особисто обирає рух у просторі та час його реалізації. Це не тільки спосіб внутрішнього осягнення міста, а ще й «багатогранна активність і темпоральна практика» [20, с. 125]. Прогулянка – один зі способів артикуляції особистого досвіду в часі і просторі, те пререклексивне знання, яке є атрибутом вродженої активності тіла-суб'єкта [18], інструментом територіального означення світу міста і декодування його історії, а отже, активним способом розуміння урбаністичного середовища за допомогою всіх смислів, як-от «збирання об'єктів і артефактів, а також зберігання образів» [19, с. 144]. Водночас прогулянка – завжди повільний і неквапний рух у просторі, своєрідний перепочинок від швидкого темпу життя міста, яке приховує у собі певні небезпеки. Адже що швидшим та інтенсивнішим є життя людини в місті, то більша ймовірність постійних стресів і психічних розладів. Цілком доречно згадати Георга Зіммера, який писав, що «психологічна основа, на якій проступає індивідуальність великого міста, – це підвищена нервовість життя, спричинена швидкою і безупинною зміною зовнішніх і внутрішніх вражень» [4].

Особливо важливим є те, що час задає певну *хронологію подій*, не зважаючи на спосіб освоєння урбаністичного світу. Людина в місті чітко розуміє своє місце у просторі й те, як у ньому зорієнтуватися за певний час. Хронологія подій вибудовується в історію міста, завжди унікальну й неповторну. Зрештою, історія міста – це також сукупність *історій* його людей, хоч би якими одноманітними вони були.

Часова організація міста формує не тільки різноманітні тілесні практики (так само, як і тіло формує урбаністичний топос), а й духовні та ціннісні орієнтири, які стосуються пам'яті міського буття. Час конструює пам'ять і забування як ті смислові модуси, що дають змогу зберегти і символічно означити урбаністичний досвід. Пам'ять у місті може стосуватися як конкретних подій, явищ і феноменів, так і певних місць, і територій. У цьому сенсі антропологія пам'яті полягає у здатності організувати й упорядкувати своє індивідуальне буття в місті відповідно до традиційних знакових форм, а також долучитися до колективного урбаністичного досвіду, який надає суб'єкту певне психологічне заспокоєння й упевненість у власних діях. Хоч Аристотель і писав, що «у часі нічого не можна впіймати, окрім тепер» [13, с. 40], а єдиним засобом «збереження» і «закріплення» такого ковзкого об'єкта, як «тепер», може бути тільки пам'ять,

оприявлена в різних знакових формах. Звісно, пам'ять є не цілісним, а лише фрагментарним збереженням подій. Однак фрагментарність дивним чином збігається з ритмом міста, що дає змогу встановити спільність між індивідом і міською реальністю.

Характерною специфічною ознакою часу є його незворотність, неможливість повернення в минуле, пов'язана з незворотністю матеріальних процесів. Минуле – це ті смисли, які недосяжні людині тепер, але постійно владарюють над нею і визначають її буття. Теперішнє – це актуальне творення смислів в індивідуальній чи колективній діяльності. Майбутнє – це підготовка й обрання стратегії для продукування смислів. Людина у своїй діяльності може одночасно пронизувати всі модуси часу, адже «будь-яка дія припускає можливість як теперішнього, так і минулого, що стали елементами сучасного світопорядку. Майбутнє відкривається в діяльності людей як мета, проект можливого предметного буття» [6, с. 67].

Спробою подолати постійний тиск трьох часових модусів у місті є дозвілля – необхідна форма культури, яка допомагає «забути» своє місце в постійній динаміці часу, впорядкувати його за своїм світоглядом, а також надає можливість свідомо зігнорувати встановлені часові імперативи. Дозвілля – це час, підвладний людині, а не навпаки. Вільний час виконує в місті одну з основних функцій культури – компенсаторну; він допомагає зняти психічну напруженість, яка супроводжує буденність. Життя у місті відкриває цілий спектр форм і способів дозвілля, продукованих масовою культурою, причому ця варіативність часто має зворотний ефект, «виснажуючи» індивіда перед безмежністю вибору.

Повертаючись до минулого, людина робить певну смислову зупинку і вибивається з єдиного ритму міста. Недарма про людину, яка «озирається» на минуле, кажуть, що вона «старомодна» або живе «вчорашнім днем». Разом з тим теперішнє містить ту саму потенційну загрозу вибивання з ритму, адже є, кажучи словами Юрія Лотмана, «спалахом ще не розгорнутого смисло-

вого простору» [8, с. 22] і сповнене несподіванок і випадковостей, спроможних зруйнувати звичний плін речей.

Час зазвичай визнається умовою й атрибутом становлення, а модуси майбутнього, теперішнього і минулого тісно пов'язуються з поняттями перспективи, дійсності та необхідності. Ця особливість дає людині змогу визначати свій шлях у майбутнє і створює перспективи засвоєння знаків і смислів міської культури. Людина в місті живе заради майбутнього, усі її плани і прогнози спрямовано на «завтра». Проте місто як пропонує, так і забирає, тож реалізація власних проєктів наражає людину на небезпеку втрати своїх принципів і цінностей.

Отже, часова організація міського життя має свої специфічні особливості та різні смислові модуси. Час міста може сприйматися як образ культури, набувати символічного значення й оформлюватись у досвіді. Щодо останнього особливу роль відіграє пам'ять як кореляція та інтеграція людського буття в урбаністичне середовище. Місту притаманні дві форми уявлення часу: об'єктивне і суб'єктивне переживання часу. Як наслідок, вибудовуються такі важливі форми організації часу, як циклічний і лінійний (історичний) час, а локальніше – робочий і вільний час, що мають своє смислове значення і взаємодоповнюють один одного в діяльності міської людини. Крім того, час у місті має свій специфічний ритм: в одних місцях він прискорюється, в інших – призупиняється. У цьому сенсі важливу роль відіграє людська тілесність, яка завдяки повсякденності корелює культурну реальність. У різних місцях час може набувати розбіжних смислових значень, і його дискретність по-різному впливає на мешканців. Щоб встигнути за ритмом міста, людина часто вдається до екзистенціальних жертв і втрат. У будь-якому разі складні ритуали і звичаї міста, що формуються і символічно оформлюються з плином часу, містять антропологічний сенс, оскільки місто без людини перестає бути світом й у світі.

1. Верле А. В. Пространство прошлого : ритм – контекст – событие / А. В. Верле // Модусы времени. – 2005. – Вып. 5. – С. 79–91.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
3. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / М. Еліаде. – К. : Основи, 2001. – 592 с.
4. Зіммель Г. Великі міста і духовне життя / Г. Зіммель // І. – 2003. – № 29. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/zimmel>. – Назва з екрана.
5. Козеллек Р. Часові пласти : дослідження з теорії історії / Р. Козеллек. – К. : Дух і літера, 2005. – 436 с.
6. Козловский В. П. Пространство и время культуры : деятельность, бытие, телесность / В. П. Козловский // Бытие чело-

- века в культуре (опыт онтологического подхода) / отв. ред. Е. К. Быстрицкий. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 59–91.
7. Леві-Строс К. Первісне мислення / К. Леві-Строс. – К. : Укр. центр духовної культури, 2000. – 324 с.
8. Лотман Ю. М. Семіосфера / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 2000. – 704 с.
9. Марков Б. В. Культура повседневности / Б. В. Марков. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.
10. Помян К. Порядок часу / К. Помян. – К. : Укр. центр духовної культури, 2008. – 462 с.
11. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст : семантика и структура : сб. ст. / гл. ред. Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1983. – С. 227–284.
12. Успенский Б. А. Этюды о русской истории / Б. А. Успенский. – СПб. : Азбука, 2002. – 474 с.

13. Barnes J. Aristotle : a Very Short Introduction / J. Barnes. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 176 p.
14. Certeau M. de. The Practice of Everyday Life / M. de Certeau. – Berkeley : University of California Press, 1984. – 227 p.
15. Freedberg D. The Power of Images : Studies in the History and Theory of Responce / D. Freedberg. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 560 p.
16. Husserl E. Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins / E. Husserl // Gesammelte Werke, Band X. – Hamburg : Meiner, 1985. – 256 s.
17. Lefebvre H. Everyday Life in Modern World / H. Lefebvre. – New Brunswick : Transaction Publishers, 1990. – 206 p.
18. Seamon D. Dwelling, Place and Environment : Towards a Phenomenology of Person and the World / D. Seamon, R. Mugerauer. – New York : Columbia University Press, 1989. – Режим доступу: http://krex.k-state.edu/dspace/bitstream/2097/1697/1/Seamon_Way_of_Seeing.pdf. – Назва з екрана.
19. Schöllhammer K. E. A Walk in the Invisible City / Karl Erik Schöllhammer // Knowledge, Technology and Policy. – 2008. – Vol. 21. – № 3. – P. 143–148.
20. Wunderlich F. M. Walking and Rhythmicity : Sensing Urban Space / F. M. Wunderlich // Journal of Urban Design. – 2008. – Vol. 13. – № 1. – P. 125–139.

M. Karpovets

ANTHROPOLOGICAL PECULIARITIES OF HUMAN EXPERIENCE OF TIME IN CITY AS A WORLD

The article deals the modes of time in the city as a world of human existence. The conclusion is that the objective and subjective experience of time is dialectically formed the world of urban being and the city-dweller at the same time.

Keywords: time, the city, time in the city, the modes of time, the rhythm of the city, routine, experience of time, corporeality.

УДК 111.852:1(091)

Стрехалюк А. О.

ДО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИ ТА РОЗВИТКУ КАТЕГОРІЇ ПІДНЕСЕНОГО: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлено особливості становлення і розвитку категорії піднесеного в історії філософської та естетичної думки. Проаналізовано історичні підходи до визначення піднесеного, функції та контексти застосування категорії в різних сферах гуманітарного знання. Сформульовано висновки щодо чинників актуалізації проблематики піднесеного в сучасній гуманітаристиці.

Ключові слова: естетика, естетична категорія, піднесене, аналітика піднесеного.

Естетичні категорії є основою категоріально-го апарату естетики як науки. Дослідження їхнього смислу й історії сприяють глибшому самосвідомленню естетики і розвитку естетичних досліджень різних аспектів людського буття. У цій статті ми розглянемо генезу і трансформації поняття «піднесеного» – однієї з фундаментальних категорій естетики, окреслимо особливості філософського зацікавлення цим феноменом і спробуємо визначити актуальність проблематики піднесеного для сьогодення.

За останні сорок років тема піднесеного стала надзвичайно актуальною. Серед сучасних до-

слідників, які зосереджуються на вивченні цієї категорії, слід назвати Філіпа Лаку-Лабарта [8], Сюзан Гуерлач [15], Пітера де Боллу [13], Філіпа Шоу [25] та ін. Однак більшість розвідок цих авторів присвячено окремим аспектам категорії піднесеного або ж конкретним історичним етапам її осмислення. Безумовно, існує потреба всебічно проаналізувати генезис поняття піднесеного та з'ясувати значення цієї категорії для сучасної філософської думки.

Першим твором, у якому сформульовано поняття піднесеного, вважають трактат «Про піднесене», авторство якого приписують Лонгіну